

НАЦІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ
ОБРАЗОВОГО
МИСЛЕННЯ І
АРХІТЕКТУРИ

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ МИСТЕЦТВА

ДОСЛІДНИЦЬКІ
ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ
ПРАЦІ

ВИПУСК 15

Київ — 2008

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА І АРХІТЕКТУРИ

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ МИСТЕЦТВА

ДОСЛІДНИЦЬКІ
ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ
ПРАЦІ

ВИПУСК 15

Київ — 2008

УДК 0.61.12:7(477)(058)
ББК 85.1 (4УКР) я 43
У45

Друкується за рішенням вченої ради Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури (НАОМА)

Видання розпочинається розділом, присвяченим Трипільській культурі, що посідає особливе місце серед величезної археологічної спадщини України. В інших, постійних розділах збірника публікуються матеріали, у яких розглядаються питання історії художньої освіти, мистецько-освітньої практики; вміщено наукові розвідки з питань образотворчого мистецтва і архітектури; статті молодих дослідників, аспірантів. Друкуються матеріали про педагогів-ювілярів, про визначних діячів мистецтва, які викладали в академії фахові дисципліни; подано інформаційні повідомлення про важливі мистецькі події та явища. Для викладачів, аспірантів, студентів художніх навчальних закладів, мистецтвознавців, художників, архітекторів, шанувальників образотворчого мистецтва.

Редколегія не завжди поділяє думки авторів.

Адреса редакції:
04053, Київ-53,
вул. Смирнова-Ласточкина, 20.
Тел. 272-10-37

Редакційна колегія:

А. В. Чебикін, академік Академії мистецтв України (АМУ), професор, народний художник України (*відповідальний редактор*);
В. В. Куцевич, академік Української академії архітектури (УАА), доктор архітектури, професор;
О. А. Лагутенко, доктор мистецтвознавства, доцент;
В. Ф. Макухін, академік УАА, доктор архітектури, професор;
М. Я. Михайлюк, кандидат філософських наук, професор, заслужений працівник народної освіти України;
Л. С. Мляса, академік АМУ, доктор мистецтвознавства, професор, заслужений діяч мистецтв України;
З. В. Мойсєєнко, академік УАА, доктор архітектури, професор, заслужений архітектор України;
Л. В. Прибега, академік УАА, кандидат архітектури, професор, заслужений працівник культури України (*заступник відповідального редактора*);
О. К. Федорук, академік АМУ, доктор мистецтвознавства, професор, заслужений діяч мистецтв України;
В. А. Чепеляк, академік АМУ, професор, народний художник України;
В. К. Шостя, член-кореспондент АМУ, професор, народний художник України;
В. А. Щербак, кандидат мистецтвознавства, заслужений діяч мистецтв України, доцент (*відповідальний секретар*);
М. І. Яковлєв, академік АМУ, доктор технічних наук, професор, заслужений працівник народної освіти України.

© Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури, 2008

Лілія Гнатюк

доцент кафедри комп'ютерних технологій дизайну
Національного авіаційного університету

Конфесійна приналежність і формування та розвиток структури сакральних споруд історичної Волині

За даними істориків, ідеї християнства проникають на Волинь у другій половині IX ст. з Великої Моравії, де діяли місіонери-просвітителі Кирило та Мефодій. Певні відомості про цей період можна отримати з чеської хроніки Кузьми Празького, в якій до складу Празької єпархії, заснованої Кирилом та Мефодієм, зараховуються території Волині до річки Стир.

На початку 80-х років X ст. Волинь увійшла до складу Київської Русі. У 968 р., як свідчить "Повість минулих літ", київський князь Володимир Святославич після прийняття християнства послав своїх синів разом із священиками в різні землі своєї держави, зокрема Всеволода — на Волинь. У В. Татішева в "Истории Российской" є такий запис: "Володимир ходив по Дністру з двома єпископами, багатьох людей, навчаючи, хрестив, і побудував у землі Червенській град у своє ім'я Володимир і церкву пресвятої Богородиці створив, залишаючи тут єпископа Степана, і повернувся з радістю". Це повідомлення кореспондується з повідомленням у Никоновському літопису, де під 992 роком записано, що київський митрополит Леон поставив у Володимирі-Волинському єпископа Стефана. Отже, наприкінці X ст. християнство остаточно утвердилось на Волині.

У своєму розвитку монастирські комплекси пройшли досить складний шлях еволюції. Перші монастирі виникають у часи рівноапостольного князя Володимира (X ст.), їхня чисельність зростає в XII–XIV ст. У XVI ст. у зв'язку з прийняттям Унії настає новий етап у розвитку культурного будівництва: частина православних монастирів переходить в Унію, інші закриваються [1]. Знову відкриваються вони лише після приєднання Волині до Російської імперії. До кінця XIX ст. у Волинській єпархії нараховувалось 57 монастирів. Вони були територіально розподілені

Святогірський монастир (1465–1495)
в с. Зимно. Успенська церква. Перспектива.
Реконструкція Г. Н. Логвина

по дванадцяти повітах колишньої Волинської губернії.

Перші волинські монастирі завдячують своєю появою піклуванню великих та удільних князів руських, зокрема рівноапостольного князя Володимира, Данила Романовича, Льва Даниловича, Володимира Васильковича, Мстислава Володимировича та інших. У скрутні часи становлення християнства справу влаштування нових монастирів перебирають приватні особи, братства, князі та волинські бояри. Серед них знаходимо Острозьких, Чарторийських, Четвертинських, Корецьких, Сангушків, Гойських, Кисилів, Малиновських, Древинських, Пузин, Івловицьких, Боговитонов, Ярмолинських, Загоровських та ін.

При монастирях нерідко влаштовували приходські школи, приміром, при братських монастирях Хрестоздвиженському Луцькому та Кременецькому Богоявленському, а також при Гошанському та Володимирському.

Від X до XII ст. відомо небагато волинських монастирів. До XIV ст. було засновано 15 православних монастирів. Кількість їх значно збільшується в XVI та XVIII ст.; з цього часу збереглося більше відомостей щодо православних монастирів Волині [2].

Одним з найдавніших монастирів Волинської єпархії був Зимненський Святогірський Печерський монастир (нині с. Зимно, неподалік від Володимира-Волинського). Це засвідчує монастирська церква, система мурувань якої споріднена з Володимирською катедрою, зведеною в 1000 р. [3].

З часів Київської Русі починається проникнення католицизму на Волинь. Так, вже 1075 року волинський князь Ярополк Ізяславович укладає договір з папою римським Григорієм VII, зобов'язуючись поширити вплив Ватикану на Русь.

Римські папи намагались заручитись підтримкою галицько-волинських князів Романа Мстиславовича та Данила Романовича у розповсюдженні католицької віри. Однак, на той час це не дало вагомих результатів. Інтенсивне поширення католицизму на Волині починається з кінця XIV ст. У 1354 р. польський король Казимир Великий, завоювавши Володимир-Волинський, заснував тут католицький кафедральний костел.

170

У 1375 р. римський папа Григорій XI встановив у Володимирі-Волинському єпископську кафедру, 1427 року перенесену до Луцька. У 1390–1393 рр. польським королем Ягеллом та великим литовським князем Вітовтом засновано перший католицький монастир домініканців у Луцьку. Наприкінці XV ст. монастир цього ж ордену засновано польським королем та великим князем литовським Олександром у Володимирі-Волинському.

У період перебування Волині в складі Великого князівства литовського в ряді міст і містечок було побудовано католицькі костели, зокрема у Володимирі-Волинському, Луцьку, Порицьку, Любомлі, Перевалах, Ратному тощо. У цей час багато православних монастирів або прийшли у занепад, як приміром, Опаський Кременецький, або перейшли в Унію (Жидичинський, Дорогобужський та інші) і стали обителлю ченців базилианського (василіанського) ордену.

Наприкінці першої чверті XVIII ст. усі колишні православні монастирі стають уніатськими. Протягом XVIII ст. кількість монастирів Волинської губернії, котрі перейшли в Унію, сягнула майже тридцяти. В цей же час багато монастирів, за свідченням Петра Могили, занепало та було зруйновано. Як наслідок, в 1744 р. уніатським духовенством було прийнято рішення про знесення та ліквідацію малих базилианських монастирів. Відповідно до цієї постанови збуднілі уніатські монастирі поступово скасовувались, а їхнє майно та ченці приписувались до інших монастирів. Так, до інших монастирів було приписано Четвертинський та Колодяженський монастирі, а Зимненський та Низкиничський монастирі збудніли та впали в борги. У каталозі Уніатських монастирів 1775 р. [4] налічується 19 уніатських монастирів Володимирської губернії, зокрема Білостоцький, Кременецький, Городищенський, Гошанський, Любарський, Луцький, Мильчанський, Мелецький, Низкиничський, Овруцький, Почаївський, Піддубецький, Страклівський, Тригирський, Тулинський, Загаєцький, Загорівський, Зимненський та Злочевський. Деякі монастирі не увійшли до цього переліку. З інших джерел відомо про існування в цей час інших уніатських монастирів, а саме — Жидичинського, Дорогобужського та інших.

Католицизм значно поширюється після Люблінської унії 1565 р., коли Волинь увійшла до складу Польського королівства [5]. У краї виникає

Святогірський монастир в с. Зимно. Успенська церква наприкінці XIX ст.

чимало монастирів католицьких орденів. У 1606 р. єзуїти засновують монастир зі школою в Луцьку, у 1755 монастир цього ж ордену було засновано у Володимирі-Волинському ратненським старостою Ігнатієм Садовським. Значна частина волинської шляхти перейшла в католицизм під впливом діяльності єзуїтів, орден яких чимало зробив для поширення Унії в краї. Втім його діяльність на Волині припинилася після розпуску ордену 1773 р. папою Климентом XIV.

Наприкінці XVI ст. на Волині поширюється також діяльність жебрущого ордену Босих кармелітів. Члени ордену вели затворницький спосіб життя, існували з пожертв. У 1679 р. князь Микола Сапіга заснував монастир кармелітів у с. Дорогостаї. В 1691 р. в Кисиліні було відкрито чоловічий, а в 1720 р. — і жіночий кармелітські монастирі. У 1740 р. монастир ордену існував у Луцьку, а з 1750 — у селі Стобихві. Приблизно 1639 р. монастир кармелітів заснував у Чорторійську Андрій Лещинський для поховання своєї дружини-католички. Монастир цього ж ордену в 1771 р. у с. Вишеньки біля Луцька заснував Домінік Маневичський. Почали діяти монастирі інших католицьких орденів: капуцинів у Володимирі-Волинському, колегіатів в Олиці, францисканців в Дорогобужі, тринітаріїв у Берестечку, піарів у Любешові. У цей же час в багатьох містах та селах Волині було споруджено католицькі костели та переобладнано колишні православні святині. Зокрема, давноруський православний Успенський собор у Володимирі-Волинському [6], який після Брестської унії 1595 р. став уніатським кафедральним собором, протягом XVII—XVIII ст. докорінно змінився внаслідок кількох перебудов. Над західним фасадом храму по кутах симетрично було надбудовано дві восьмигранні башти-дзвіниці, а між ними влаштовано портик, завершений фронтоном.

Подібних перебудов, хоч і в меншому об'ємі, зазнала монастирська церква св. Михаїла Архангела в с. Білостоці в той час, коли монастир був уніатським (1736—1796 рр.). З метою надання церкві "костельного" вигляду було прибудовано західну частину храму.

Троїцька церква монастиря у с. Межиріч з 1612 р. стала костельом францисканського монастиря. Було перебудовано Зимненський Святогірський монастир: з головної Успенської церкви знято три куполи (середній і два східних кутових), залишено тільки два бічні на головному фасаді, щоб "уподібнився православний храм латинському".

Уже в першій половині XVI ст. діяли реформаційні громади анабаптистів, кальвіністів та антитринітаріїв. У 70-ті роки XVI ст. на Волині активно пропагував реформатські погляди шляхтич Кодіян Чаплич, котрий надав притулок російським єретикам Феодосію Косому та Ігнатію, погляди яких були співзвучні поглядам реформаторів. Загалом, на Волині реформація мала великий вплив. Це виявилось, зокрема, у діяльності Луцького Хрестовоздвиженського братства. Братчики, як і реформатори, акцентували увагу на внутрішній релігійності, а також обстоювали принцип рівності духовенства і мирян у вирішенні церковних справ. Кальвінізм, як одна з найбільш поширених течій реформації серед

шляхти Речі Посполитої в другій половині XVI ст., на Волині не набув широкого розповсюдження.

Найбільша громада кальвіністів, заснована близько 1585 р. князем Олександром Пронським, існувала в Берестечку. Після його смерті покровителем громади став Андрій Лещинський. В 1639 р. в Берестечку відбувся синод кальвіністів. З 1595 по 1643рр. громада кальвіністів існувала в с. Дорогостай.

Волинь в XVI ст. стала одним із осередків антитринітаризму в Речі Посполитій: на Волині функціонувало багато громад при дворі Костянтина Острозького; в Берестечку (згадується в 1643 р.), Берейську (згадка 1641 р.), Довгожі (1646–1653 рр.; у 1646; 1648; 1651; 1652 — синоди антитринітаристів); Галичанах (1643; 1649–1650; 1653); Іваничах (1643; 1648–1650; 1652; 1653); Киселині (1612–1645; у 1638; 1639; 1640 — синоди в Камені-Каширському, можливо також у с. Водиради (зараз с. Одереди). На Волині в 40-ві роки XVII ст. діяв відомий ідеолог антитринітаризму Андрій Виноватий.

У 30-ті роки XVI ст. у Володимирі-Волинському діяли групи анабаптистів, котрі різко негативно ставились до феодального ладу, вимагали повторного хрещення у дорослому віці для створення вільної церкви, яка б не визнавала державного втручання у свої справи.

Вплив вищезазначених громад не мав істотного відображення в архітектурно-планувальній чи в об'ємно-просторовій структурі волинського храму.

26 травня 1794 р., з нагоди приєднання Волині до Росії, Мінський та Волинський архієпископ Віктор проголосив відозву "К отторгнутым чадам церкви" про воз'єднання з нею. Відповідно до цієї відозви, за сприяння світського керівництва, значна частина монастирів була або повернена в православ'я, або "секуляризована". Але, незважаючи на це, все ж на початку XIX ст. понад 10 монастирів залишились уніатськими. Освітянські плани Чацького надали їм нового значення.

Діяльність католицьких осередків у період з кінця XVI — до кінця XVIII ст. сприяла поширенню католицизму передусім серед української шляхти. Але після польського повстання 1830 р. багато костелів та монастирів було закрито, а їхні храми перейшли у розпорядження православного духовництва.

У середині XIX ст. було витрачено значні кошти з державної казни на перебудову костелів на православні храми (зокрема влаштування іконостасів, надбудову завершень, добудову дзвіниць). Основним мотивом фінансування державою будівництва православних храмів було навернення до православної віри чеських та німецьких колоністів.

Після приєднання Волині до Російської імперії (1795 р.) сприятливим умовам для поширення католицизму на Волині було покладено край. Поступово закривалися або переобладнувалися католицькі костели й монастирі. Почалась активна перебудова уніатських церков на православні та цілеспрямоване знищення характерних ознак цих споруд.

Святогірський монастир в с. Зимно. Вид з півночі. Фото 1935 р.

Друга половина XIX ст. (час тотального повернення до православ'я) стала періодом відновлення, перебудови та побудови нових храмів. В результаті вони набули нових рис, характерних для домінуючих в російській сакральній архітектурі цього часу архітектурних течій. На фасадах багатьох волинських храмів XVII–XVIII ст. з'являються деталі, притаманні архітектурі класицизму (зокрема трикутні фронтони, пілястри, антаблементи), змінюються профілі карнизів. З'являються завершення у вигляді цибулястих бань, що домінують над спорудою, постаментів на гребнях дахів та інші декоративні деталі, конструктивно не відповідні структурі волинського храму. Так, у 1840-ві роки докорінно змінився вигляд Троїцької церкви в с. Дермань, яка зараз сприймається як будівля середини XIX ст. [7].¹

Внаслідок перебудов у першій половині XIX ст. в архітектурно-планувальному та об'ємно-просторовому образі Спасопреображенської церкви в Дубно було втрачено характерні особливості, добудовано західну частину церкви, знищено елементи декору, притаманні волинській архітектурній школі XVI–XVII ст.

Класицистичних рис із застосуванням складної композиції з пілястр набула церква Різдва в Клевані; на фасадах Миколаївської монастирської церкви в с. Мильці з'явився фриз, прикрашений тригліфами.

У 1891–1899 рр. проводились також перебудови Успенської церкви Святогірського монастиря в Зимному, внаслідок чого було знищено самобутні риси її архітектури [8]. Замість двох розібраних наріжних оборонних башт над західною частиною храму було споруджено три верхи з банями цибулястої форми; центральна з них значно перевершувала за розмірами бічні. На вікнах з'являється пишне обрамлення з "кокошниками", стіни

Святогірський монастир в с. Зимно. Сучасний вигляд (після реставрації)

храму завершив новий карниз. Усі ці зміни були конструктивно не виправдані та несли лише декоративне та ідейно-образне навантаження.

Наприкінці XIX ст. до багатьох церков із заходу добудовуються притвори і майже в кожному сакральному ансамблі з'являється дзвіниця, котра, як правило, розташовується на захід від церкви, по її центральній осі. Дзвіниці мають шатрове покриття (чотири- та восьмигранне), завершене банькою. Композиція та декор дзвіниці виконуються у поширеному на той час псевдоруському стилі.

У 1807 р. Чацьким було ініційовано розпорядження про влаштування при всіх базиліанських монастирях повітових та приходських шкіл. Згідно з цим розпорядженням при всіх базиліанських монастирях з'являються повітові та приходські школи — або переобладнані з колишніх, або новоутворені. Порядок навчання в цих школах можна визначити за одним із звітів Любарської повітової школи. Базиліанські монастирі стали осередками освіти у волинському краї. Втім 1839 р. усі базиліанські монастирі були або скасовані, або перейшли у відомство православного духовництва. Наприкінці XIX ст. на території сучасної Волинської області не залишилось жодного католицького монастиря.

У другій половині XIX ст. нараховувалось 11 православних діючих монастирів: Почаївська Лавра та приписані до Лаври Лубенський Хрестоздвиженський монастир, Дерманський, Липецький, Загорівський, Володимирський Хрестоздвиженський, Кременецький (кол. Загасцький), Любарський, Тригірський, жіночі монастирі — Корецький та Городищенський.

Певною мірою діяльність католиків поживавшала у період, коли Волинь входила до складу Польщі (1921–1939 рр.). З часів після Другої світової війни і до 1990 р. католицькі громади припинили свою діяльність у краї. У 1990 р. було зареєстровано католицьку громаду в Луцьку. Після цього почалась реєстрація громад у інших містах та містечках Волині.

На сьогодні у Волинському краї, майже у кожному містечку, поряд співіснують громади різних конфесій: католицькі, греко-католицькі, православні. З 90-х років ХХ ст. почався новий етап розвитку християнства на Волині.

Повертаються церкви та монастирі, але виникають побоювання, що в ряді випадків реставраційні роботи по відновленню храмів проводяться без достатніх передпроектних досліджень, а це, в свою чергу, може призвести до повного спотворення образу волинських храмів.

1. *Волинь*. Исторические судьбы Юго-Западного края. — Спб., 1888. — С. 122.
2. *Пам'ятники*, изданные Временною комисиєю..., т. IV. — Отд. 2. — К., 1859. — С. 122–123.
3. Дослідження комплексу споруд монастиря-фортеці в с. Зимно проведені Г.Н. Логвином. Див.: *Архітектурний комплекс в Зимно*: Дис. на здобуття вченого ступеня кандидата архітектури. — К., 1948. — Рукопис. — С. 137.
4. *Katalogiz monasteriorum ordinis S.B.* — Почаєв, 1775 г.
5. *Orłowicz M. Przewodnik ilustrowany po Wołyniu.* — 1929. — S. 275.
6. *Левинский О. И.* Историческое описание Владимира-Волинского Успенского храма. — К., 1892. — С. 9–11.
7. *Годованюк О. М.* З досліджень Дерманського архітектурного комплексу // Українське мистецтвознавство. — Вип. 6. — К., 1974. — С. 190–200.
8. *Логвин Г. Н.* Архітектурний комплекс в Зимно // Архітектурні пам'ятники. — К., 1950. — С. 90, 92.